

B 4142

PHD ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

HERNÁDI MÁRIA

PÁRBESZÉDFORMÁK NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETÉBEN

SZEGED

2005

A DOLGOZAT TÉMAFELVETÉSE

A disszertáció célja Nemes Nagy Ágnes értelmezéstörténetét egy olyan dialogikus olvasattal kiegészíteni, amelynek középpontjában egy történetét írt találkozás mozzanatainak lírai megszólaltatásai állnak. Dolgozatom tágabb kontextusa a lírai életmű és a perszonalista filozófia szemléletmódjának összevetése. Nemes Nagy Ágnes verseinek és a perszonalista gondolkodó, Martin Buber *Én és Te* című filozófiai esszéjének együtt olvasása során egy sajátos párbeszéd nyomait keresem a költeményekben megjelenő megszólított és megszólított között. Ezzel a vizsgálattal Nemes Nagy Ágnes lírájának egy olyan jelentésrétege tárul fel, amelynek fényében a teljes vers-korpusz egyetlen történetként olvasható: a találkozás történeteként – amely azonban nem időben előrehaladó folyamat, hanem a kapcsolatban-lét különféle játéktereket kialakító, azok közt keletkező és pusztuló, időtlen története.

(Fogalomhasználat) A XX. századi magyar líra befogadás- és értelmezéstörténete során alapvetően kétféle értelemben használták – használják – a „dialogicitás” kifejezést. Ezt a két módot a dolgozat „retorikai” és „ontológiai” dialogicitásként határozza meg. „Retorikai dialogicitáson” a lírai alkotásoknak azt a tulajdonságát értem, amely a szöveg retorikai síkján nyilvánul meg: pl. dialogikus lehet a vers beszédhelyzete, beszédmódja, de a versszerkezet és a tipográfia szintjén is megjelenhet a dialógusba ágyazottság. (Ide köthetők Kabdebó Lóránt kutatásai, aki az újholdasok költészetében látja az általa vizsgált – a század ’20-as, ’30-as éveiben lezajló – dialogikus paradigmaváltás egyenes folytatását: Pilinszky János, Rába György és a kései Nemes Nagy Ágnes verseiben.) Az „ontológiai dialogicitás” kifejezés ezzel szemben nem a szöveg retorizáltságára, hanem a szövegekben megformálódó létélmény alapszerkezetének dialogikusságára utal. (Schein Gábor az *Ekhnáton-ciklus* elemzése kapcsán reflektál más terminussal, de ugyanerre a jelenségre: Emmanuel Lévinas filozófiájából kiindulva a szövegekben megjelenő „társiasságot” hangsúlyozza, amely Nemes Nagy Ágnes költészetében megelőzi a tudást, az ismeretet, s amelynek lényege a másik archoz való odafordulás.)

Azok a versek, amelyeket az említett ontológiai dialogicitás jellemez, jórészt tematizálják is valamilyen módon a párbeszédet, a találkozást. A találkozással mint létélménnyel foglalkozó Martin Buber filozófiájának és Nemes Nagy Ágnes költészetének összevethetőségére Schein Gábor monográfiája mellett Szűcs Terézia hívja fel a figyelmet *Mi és a Nap* című tanulmányában (Pannonhalmi Szemle 1996/3.), ahol a szerző az *Én és Te* című esszé alapján értelmezi az *Ekhnáton-ciklus* „verstörténetét”. Az írás a (monográfia

elemzéséhez hasonlóan) tulajdonképpen az *ontológiai dialogicitás* jelenlétét vizsgálja a szövegekben a perszonalista filozófus gondolatrendszere segítségével. A disszertáció helye az értelmezési hagyománynak ebben a részében jelölhető ki, az itt felvetett problémákat próbálja meg továbbgondolni.

(A rendszerezés lehetőségei) A versekben megformálódó dialogikus létélményt kísérheti, de nem feltétlenül kíséri a dialogikus retorizáltság. A dolgozat olyan Nemes Nagy Ágnes verseket vizsgál, amelyek valamilyen módon a dialógust hordozó találkozást jelenítik meg, ezek pedig – a *retorikai* és az *ontológiai* dialogicitás jelenléte szerint – négy csoportra oszthatók:

1.) A „határmotívumok” elemzése kapcsán vizsgált szövegek (I./1.1. fejezet) nem tematizálják a találkozást, és többnyire dialogikusan sem tekinthetők retorizálnak. Azonban éppen a határmotívumok jelenléte által – az átmenetiség jelentéstartalma miatt – előre vetítik, minimum-fokon „tartalmazták” a dialógust, legalábbis annak lehetőségét (pl.: *Paradicsomkert; Balaton; Között; Fák*).

2.) A vizsgált versek legnagyobb része egyszerre tematizálja a találkozást és dialogikusan retorizált: a beszédmód (pl. *Elégia egy fogolyról; Viz és kenyér; Diófa; Az alvóhoz*) és/vagy a versszerkezet és tipográfia (pl.: *Férfi, nő; Villamos; Ekhnáton éjszakája; A lovak és az angyalok*) szintjén. A Nemes Nagy-korpusz dialogikus retorizáltságának átfogó vizsgálatával a II./1. fejezet foglalkozik.

3.) A versek egy kisebb, de annál jelentősebb csoportja tematizálja a találkozást (mint létélményt), de dialogikusan nem retorizált. Ide tartozik a vizsgálódásom középpontjában álló *Éjszakai tölgyfa, az Azeleőt, a Madár, a Remete, a Téli angyal, A tárgyak*. Az ontológiai dialogicitás ezekben a szövegekben jelenik meg a legtisztábban, legnyilvánvalóbban.

4.) A prózaversek alkotják a negyedik csoportot. Ezeknek lényegi meghatározója a dialogikus retorizáltság, de többnyire nem tematizálnak találkozást, vagy ha igen, egészen más módon teszik ezt, mint a korábbi versek. Ha az első csoport előkészíti a dialógust, ez az utolsó szövegcsoporthoz vezet belőle: azok dialógus-előtti, ezek (ontológiai síkon) dialógus utániak. A többi verssel szemben a prózaversek nem a találkozásból, hanem a találkozáson *kívüli* pozícióból beszélnek, mintegy arra visszatekintve, azt látványként felfogva. A versbe írt találkozástörténet a prózaversekkel mintha kivezetne a találkozásból, s annak látványával válna azonossá, ugyanakkor a párbeszéd, s vele együtt a találkozás nem ér véget, hanem elvileg bármelyik ponton előlről kezdődhet.

A párbeszéd két síkja, az ontológiai és a retorikai dialogicitás egymással állandó kölcsönhatásban, egymást folyamatosan alakítva vannak jelen. Ennek megfelelően a dolgozat

két része ugyan – a vizsgált szövegek természetének megfelelően – előbb (az I. fejezetben) az ontológiai, majd (a II. fejezetben) a retorikai dialogicitást vizsgálja, de fenntartja a kettő közötti átjárhatóság lehetőségét.

A DOLGOZAT GONDOLATMENETE

(Értelmezéstörténet) A dolgozat bevezetése Nemes Nagy Ágnes költészetének értelmezéstörténetét tekinti át, különböző versértelmezői „útvonalak” – a tárgyias líra, a lételeméleti problémafelvetések és a szakrális tapasztalat – rendszerezésével térképezve fel az ide kapcsolódó hagyományt, s helyezve el benne a disszertáció interpretációs kísérletét.

(A találkozás eseménye mint „nehezen mondható”), „Sohase mondd a mondhatatlant, mondd a nehezen mondhatót!” – így szól az *Elégia egy fogolyról* ars poeticává nőtt parancsa. A „nehezen mondható” Nemes Nagy Ágnes költészetében a mondható és a mondhatatlan közötti határsáv, a mondhatatlan előszobája, a „között”: az a szféra, amely elvezet a mondhatatlanhoz, de egyben el is választ tőle, el is takarja azt. A Nemes Nagy Ágnes-i szöveg gyűjtőpontoszerű figyelmével ezt a határsávot veszi célba. A „nehezen mondható” a mondhatatlan erőtere: ennek történéseire nyílnak a versek: „*Meg kell tanulni azt a sávot, hol a kristály már füstölög / és ködbe úszik át a fa / akár a test emlékezetbe*” – olvashatjuk a *Fák* figyelmeztetését. A disszertáció a Nemes Nagy Ágnes szövegek találkozástörténéseinek színhelyét, ezt a bizonyos „nehezen mondhatót”, „között”-öt Martin Buber gondolatrendszere alapján az *Én* és *Te* közti határként értelmezi, ami lényegileg egybeesik az *Én-Az* és az *Én-Te* kapcsolat közti határral is. Az első (*Én-Az*) reláció *Én*-je ugyanis olyan *Én*, aki tapasztalja, megnevezi és használja a létezőket, tehát tárgyként kezelt létezőkkel körülvéve él egy mondható világban. A *Te*-vel való viszonyba lépése azonban egy másik világot tár fel a számára: az *Én-Te viszony*, a jelenlét világát, ami azonban már túl van a mondhatón.

A dolgozat első fejezete azt az önmagába visszatérő folyamatot kíséri figyelemmel, ahogy a versekben az *Én-Az* reláció *Én-Te* viszonyra alakul, majd – a történet természetétől – visszaalakul *Én-Az* relációvá. Ezt a folyamatot a fejezet első és harmadik egysége (I./1.1; I./1.3.) különféle *állapotok* egymást követő sorának vizsgálatával, a középső egység (I./1.2.) pedig egy olyan *történet* elemzésével szemlélteti, amely ezeket az állapotokat változásukban és váltakozásukban, mintegy „mozgás közben” ragadja meg úgy, hogy eközben egy történetként foglalja össze az *Én* és a *Másik* közeledésének és távolodásának lépéseit.

A motívumok szintjén a vizsgált találkozástörténetnek szinte minden állomását fák (is) jelzik a versekben. Gyakran fák testesítik meg azt a *Másikat*, akivel a szövegek beszélőjének találkoznia kell, illetve fák jelentik meg és hordozzák a találkozás lehetőségét vagy emlékét. A fa-történet (és ezen keresztül a találkozástörténet) csúcspontja és összefoglalója az *Éjszakai tölgyfa* című vers. Ennek elemzése és interpretációs lehetőségeinek felvázolása az ontológiai dialogicitással foglalkozó első fejezet középső egységének témája. A szöveg történetként (és a Nemes Nagy Ágnes-i találkozástörténet tükréeként) való értelmezését segíti a vers epikus hangoltsága, s a költőnő egy meseszövegével (*Felicián, vagy a tölgyfák tánca*) való szoros kapcsolata. Az elemzést különböző lehetséges értelmezések kifejtése követi. Ennek során a vers néhány intertextuális kapcsolata is kirajzolódik: például a már említett Nemes Nagy mesén és több Nemes Nagy esszén kívül Rainer Maria Rilke *Szibilla* című versével, az Ovidius által interpretált Orpheus-történettel vagy a *Biblia* bizonyos helyeivel.

Az értelmezések közti határok átjárhatók, a szöveg jelentésmezői egymásba nyílnak, egymásra mutatnak, egymást értelmezik és alkotják meg. A dolgozat interpretáció-sorozata az olvasó és a szöveg közti párbeszéd lezárhatatlanságát, a műértelmezés keletkezésének (véget nem érő) folyamatát próbálja láttatni: „A műalkotás nem jelent valamit, nem utal jelként egy jelentésre, hanem úgy mutatkozik meg saját létében, hogy a szemlélő igényli a nála való időzést.” (Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Európa, 1988. 21. o.)

A dolgozat első fejezete tehát a találkozás történetét kíséri figyelemmel, a lét síkján zajló párbeszéd mintázatát keresi Nemes Nagy Ágnes költészetében. *Én és Te* közeledésének és távolodásának folyamata a versekben szabályos kört bezárva a körvonalak elmosódásától ugyanezen körvonalak újra-elmosódásáig ível: a történet megérkezik a kiindulópontjához, és ott újrakezdődik.

(Retorikai dialogicitás) A véget nem érő találkozás azonban (amelyet az *Én-Az* reláció és az *Én-Te* viszony váltakozása alkot) a Nemes Nagy Ágnes költészetének egyik csúcspát jelző *Nappforduló* kötet után az addigiakhoz képest más módon van jelen a versekben. Az említett kötet megjelenése után új versekkel jelentkező *Egy pályaudvar átalakítása* ciklus szövegei ugyanis már nem a találkozásból beszélnek, hanem egy találkozáson kívüli, külső pozícióból, mintegy visszatekintve, rálatva a találkozásra (vagy a találkozások történetére), s látványként szemlélve azt. A ciklus beszélője a találkozást ismerő, de azt elhagyó *Én*. A versek alaphelyzete az *Én-Az* reláció, ami azonban bármely ponton átbillenhet az *Én-Te* viszonyba. A szövegekben (főként a prózaversekben) a leírhatóság és leírhatatlanság (vö. mondhatóság és mondhatatlanság) határainak kirajzolódása által tulajdonképpen az *Én-Az* világ (mint leírható) és az *Én-Te* világ (mint leírhatatlan) közti határvonal, a kettő különbsége

s egymással való érintkezésük problematizálódik. A kései ciklusban megjelenő *Én-Az* reláció az *Én-Te* viszony hiányát jeleníti meg – *Én-Te* viszony utáni állapotot tükröz. Mivel pedig a hiány a jelenlét egy formájaként is felfogható, soha nem beszélhetünk az *Én-Te* viszony végérvényes hiányáról: sőt, éppen ez a hiány vezethet vissza az *Én-Te* világába. A viszonyban létnék az a fajta költői kifejezése és tematizálása, amely a *Napforduló* kötetig jellemző volt, az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklusban megszűnik, s a viszony, amely felé az *Én-Az* állapot folyamatosan irányul, már egy másik síkon jelentkezik (akár mint vágy, akár mint valóság): a látvány, a képpé íródott reflexió síkján. Az átélt *Én-Te* viszony önreflexív megértése a kései költészetben úgy jelenik meg, mint az *Én-Az* relációba vetettség önreflexív leírása.

A retorikai alakzatok és poétikai eljárások szintjén jelentkező dialogicitás – ahogy ezt a bevezetésben megállapítottuk – mindvégig jelen van Nemes Nagy Ágnes költészetében, de műfajszervező tényezővé csak prózaverseiben válik. A retorikai dialogicitás egyik legfontosabb megjelenési formája a *versszerkezet* szintjén létrejövő párbeszéd. A párbeszéd (dialógus), mint strukturális megoldás már a fiatalkori, kötetbe nem sorolt Nemes Nagy Ágnes-művek között feltűnik (pl. *Férfi, nő*), de a későbbi szövegek közt is időről-időre felfedezhetők hasonló kísérletek.

A *Százavillám* kötetig a dialogikus versszerkesztés két típusa alakult ki Nemes Nagy Ágnes költészetében: egy zenei-polifon struktúra egy beszélővel (*Harangszó, Villamos*), s egy párhuzamos monológokból felépített képi-leíró szerkezet (*Férfi, nő; Trisztán és Izolda*). Ezen belül a *Férfi, nő* a kétportrés medalion, a *Trisztán és Izolda* pedig a szárnyasoltár struktúráját képezi le a szövegben. A *Paradicsomkert* a zenei és a képi struktúra jellegzetességeit ötvözi.

A *Napforduló* kötetben a versszerkezetek dialogikussága rejtettebbé, áttételesebbé válnak: a szólamok és a képek mind közelebb kerülnek egymáshoz, már-már egymásra fényképeződnek. *A lovak és az angyalok* és az *Ekhnáton jegyzeteiből* a dialogikus versszerkezet eddigiektől eltérő típusát hozzák létre: a többszólamúság helyett a megszólításra épülő struktúrát. A megszólított beszéde szerkezetileg szinte teljesen eltűnik: többnyire már csak a szólító egyszólamú beszédében van jelen.

Nemes Nagy Ágnes első két kötetének (*Kettős világban, Százavillám*) bonyolult, polifonikus képi és zenei dialógus-struktúrái a *Napforduló* kötetben alapvetően két irányba változnak. Az egyik a tárgyias látványréteget és az objektív történetmondást a vallomásos-reflexív én-beszédétől elkülönítő kétszólamú beszéd (*Szobrok; A lovas; Ekhnáton éjszakája*), a másik a megszólított szólamát saját megnyilvánulásába integráló, egyszólamú megszólító beszéd (*A lovak és az angyalok; Ekhnáton jegyzeteiből*). Az egyre sűrűbben egymásra fényképezett élményrétegek lassanként háttérbe szorítják a korai Nemes Nagy-írára még

jellemző vallomásos én-beszédet. A beszélő szubjektum visszahúzóódásával a belső dialógusok a tárgyi világ, a látvány síkjára helyeződnek át: a lelki folyamatok tárggyá, tájjá, látvánnyá lényegülnek át. Az én-beszédet felváltja a látomás-beszéd.

Nemes Nagy Ágnes első három verseskötetének *szókép*-változásait vizsgálva a dolgozat a dialogikus struktúrájú költői képnek egy olyan „történetét” próbálja rekonstruálni, amelyben jel és jelölő (hasonló és hasonlított) egyre közelebb kerülnek egymáshoz, egészen addig a pontig, amíg a jelölő egészen eltűnik a nyelvi jel mögött. Ezzel a közelebb kerüléssel párhuzamosan nő a két pólus közti jelentéstani távolság: „szélesedik” a tertium comparationis tartománya. A szókép-szerkezetek változása a hasonlattól elindulva (*Kettős világban*) a kötőjeles metafora-struktúrákon át (*Szárazvillám*) a csonka metaforáig vezet (*Napforduló*).

A csonka metafora a *Napforduló* kötetben eloldódik a szóképek szintjéről: a látomásos versszöveg és annak vonatkozási pontja, ismeretlen mögöttese lesz az a két pólus, amely jelt és jelöltet alkot, s amely két pólus között a csonka metafora egy magasabb szinten alkotja meg önmagát. A dialógus tere a szóképek szintjén a hasonló és hasonlított közötti tér, maga a hasonlóság ténye, a tertium comparationis. Itt valósul meg az a – hasonlat esetében jelölt, a metaforánál jelöletlen – egység, amely a „dialógus” két résztvevőjét, a költői kép két pólusát összeköti. Ez az összetartó térség azonban ellentéteket is magába foglalhat, s ezek az ellentétek a hasonló és hasonlított közti jelentéstani távolság növekedésével egyenes arányban szaporodnak és „élesednek”.

(A kései költészet és a prózaversek) Az eltűnő, de még éppen látható napkorong motívuma (*Lement a nap*) ugyanúgy lét és nemlét, van és nincs határát, átmenetét jelzi, mint a *Hó*, az *Éjszakai tölgyfa* eltűnő, „nagy mohos arca”, vagy az *Amerikai állomás* romja. Ez az átmenet a kései költészet jellegzetes vershelyzete: míg a korai és az érett Nemes Nagy Ágnes líra figyelme a mondható és mondhatatlan határára fókuszál, addig a kései költészet, és főként a prózaversek a létező és nem létező határára – ami persze az előbbi határral is egybeesik. Ahogy e költészetben a dolgok kihátrálnak a megnevezhetőség tartományából, úgy hátrálnak ki később a találkozásból és végül a létből is. Ahogy a korai, ismeretelméleti irányultságú Nemes Nagy líra a dolgok intellektuális megragadásának kísérlete után fokozatosan rátalál az érzékelő megismerésen alapuló tárgyiaságra, s ezen keresztül a létezőkkel való bensőséges együttlét útjára, amit a dolgozatban ontológiai dialogicitásnak neveztünk, úgy változik át ez a bensőséges együttlét a kései költészetben egy egészen másféle kapcsolattá. Személyes személytelenségnek lehetne nevezni ezt a sokirányú és érdek nélküli figyelmen alapuló viszonyulást a dolgokhoz, amelynek azonban már nem a megismerés, a titkok fűrkészése a célja, hanem a végképp elrejtőzött titok szemlélése, a dolgokkal való – találkozás utáni –

együttlét. Az átalakuló létszemlélet megváltozott beszédmódot hoz magával: a találkozás után, az *Én-Te* viszony múlásával fordított arányban egyre erőteljesebbé válik a törekvés a dolgokkal való párbeszédre – amely éppen ezért valójában „mégis-beszéd” – s amely mintegy lenyomatként hozza létre a költői nyelvben a szöveg- és műfajszervező jelentőségű retorikai dialogicitást.

A kései költészet új formai kísérlete a *prózavers*, amelynek alkalmazásával Nemes Nagy Ágnes *nem műnemet vált, hanem formát*. Az új formát magával hozó újfajta beszédmódváltás a líra műnemén belül történik meg, a költőnő megújult beszédmódjához új beszédtervet, lírai alkotásaihoz új versformát keres, és így talál rá a prózára mint szövegformára: azaz a prózaversre. A prózavers megjelenése tehát nem azt jelenti, hogy Nemes Nagy Ágnes epikus, esetleg esszé- vagy drámaírói törekvései kapnak az eddigiekhez képest nagyobb teret, ellenkezőleg: az alkotó inkább lírikusi mivoltában válik még tudatosabbá.

A kései költészet formakereső műfajváltása a lírai korpusz minden addiginál komplexebb szöveg-alakzatára talál rá a prózaversben. Ahogy a prózavers-forma használata költői kísérlet, úgy az egyes költemények is különálló gondolati kísérletnek tekinthetők. E kísérlet nyomán szinte minden vers külön alműfajt teremt a Nemes Nagy Ágnes-i prózavers-kategórián belül, mintha ezek a szövegek a még „lakatlan”, ismeretlen műfaj szélességét-mélységét, különféle határköveit próbálnák kijelölni. Mivel azonban az egyes vers-kísérletek szinte mindig továbbviszik az előzők tanulságait is, a hét költemény (kiegészülve a két hátrahagyott prózaverssel) költői-gondolati atmoszférája mégis egységes. Az összes prózaversben jelen van a filozófiai problematika és a (rendhagyó értelmű) „létösszegző” tendencia; mind használja valamilyen szinten a leírás illetve a képleírás alakzatát; és többekévesb mindben fellelhetők az esszé, a megszólító beszéd vagy a szerepjáték műfaji jegyei.

Nemes Nagy Ágnes „filozofikus lírája” eredendően nem a létkérdések, hanem a „létérzet” erőterében születik. Nem elvont fogalmak, gondolatmenetek alkotják a szövegek kiindulópontját, amelyeket aztán „illusztrál” a költemény, hanem éppen fordítva: a versek tárgyakat és tájakat megjelenítő leírásai önmagukért vannak – s éppen ez az érdek nélküli önmagában állásuk mozdítja el őket a filozófia felé. A filozofikus prózaverseket valóban nem sok, csupán „néhány alapkérdés” szervezi, ezek azonban sarkalatos, „klasszikus” problémafelvetések, amelyekben az arisztotelészi rendszeren alapuló skolasztikus filozófia tételeire ismerhetünk rá. Ezek a kérdések a *lét és nemlét*-, a *szükségyszerű és az esetleges* (ezen keresztül a *substantia és az accidens*; a *forma és a matéria*); illetve a *tér és az idő* problémájára vonatkoznak. Ezen belül a prózavers értelmező-beszélőjét mindig a

különböző állapotok közti *átmenetek* foglalkoztatják: azok a között-helyzetek, határ-pozíciók, amelyekben a dolgok átváltozásai zajlanak. Ez már költői műhelyprobléma is egyben: olyasmit ábrázolni, leírni, ami éppen átalakul valami mássá, s ezen átalakulás közben – mint megnevezhető – éppen nem létezik; két megnevezhető állapot között megragadni a megnevezhetetlent, azt rögzíteni, amit nem lehet: a mozgásban lévő.

A képleírás mint retorikai alakzat *A macskák bátorsága és az Istenről* című szövegeket leszámítva az összes prózaversben meghatározó jelenség. A beszélő képként, sőt, műalkotásként olvassa kiválasztott tárgyait. A látvány minden ábrázolása egy-egy új viszonyt jelent a világhoz, ezekből a viszonyokból a szemlélő mintegy saját magában építi fel a műalkotást. Azonban a prózaverssek dialogikus beszédmódja révén a műalkotás nemcsak a beszélőben épül fel, hanem két ember között, kettőjük dialógusának közös terében is. A szövegek beszélője nemcsak látványt ad, hanem magyarázza is ezt a látványt egy (megnevezetlen) megszólított másinak, s a látvány éppen ezáltal az odaforduló magyarázat által, a párbeszédben formálódik műalkotássá. Mivel a prózaverssek önreflexív leírásai nemcsak azt mondják el, hogy mi van a képen, hanem azt is, hogy miként hat a kép, a másikat (az olvasót) is az élmény részesévé teszik.

A *Múzeumi séta* mint „létösszegző”-képleíró vers egy olyan kicsinyítő tükör, amely az életutat, az élettörténetet – mint a találkozás és a megértés történetét – próbálja meg műalkotásként, képként megjeleníteni. A szöveg azonban maga is – ugyanilyen célú – kicsinyítő tükrökből, képekből áll össze. A képleírásra épülő versszerkezet mellett a szöveg másik jellegzetessége az idegen beszéd dominánssá, karakteressé válása. A vers két különböző nyelvi univerzum (és két különböző életvilág) egybemontázolásával érzékelteti, hogy a vers belső, gondolati dialógusa egy tágabb „szövegtérnek”, a beszélő tudatán kívüli dialógusnak is része.

Nemes Nagy Ágnes „létösszegző” prózaverssei szoros rokonságban állnak a filozofikus prózaverssekkel. Az utóbbiakban körvonalazódó problémák közül a *Teraszos tájkép* és *A Föld emlékei* a tér és idő viszonyának kérdését gondolja tovább. Az én története itt részévé válik egy – dominánsan vagy időben, vagy térben, de mindenképpen a kettő játékában szerveződő – nagyobb történetnek. Ez a tágabb kontextus a *Teraszos tájkép* esetében a történelem mint „idő-összegző” folyamat, *A Föld emlékeiben* pedig a Föld mint az én szempontjából az összes lehetséges tereket magába foglaló egység. Ebben a két szövegben az én határai elmozdulnak, a tudat szétszóródik a tárgyi mindenségben: így már nem az egyén élete, története, hanem az (ezzel azonossá váló) egyetemes lét összegződik a versekben.

A hátrahagyott prózaverssek nem viszik tovább a létösszegző verseknek az ént felbontó

poétikai kísérletét, ehelyett visszatérnek a korábbi prózaverseket jellemző hagyományosabb beszédmódhoz, s annak keretei közt alakítanak ki további megnyilatkozásformákat, alműfajokat. Ezek újdonsága, hogy a képleírás fokozatosan visszahúzódik a szövegekből: a költő életében kötetben megjelent hét prózavers hárompólusú struktúrája (beszélő-tárgy-megszólított) kétpólusúra egyszerűsödik (beszélő-megszólított). Eltűnik a tárgy, mint fizikai értelemben létező, leírandó objektum, s marad helyette a beszélő és a megszólított kétpólusú viszonya. A *Falevél-szárak* című prózaversben az esszéjelleg válik meghatározóvá: a szöveg tételmondatok köré rendszerezett reflexiókísérlet egy elvont témáról, melynek a konkrét látvány és tárgy már csak az apropója. Az *Istenről* című szövegben pedig már a gondolati apropóként sincs nyoma (fizikai értelemben vett) tárgynak. A vers megszólító jellege megmarad, de megszólítottját (szemben a többi prózavers gyakorlatával) meg is nevezi. A szöveg visszatérni látszik a korai Nemes Nagy Ágnes-költészet vallomások én-beszédéhez, témája pedig maga a viszony, ami a beszélőt a megszólítottéhoz fűzi.

ÖSSZEZÉS, KITEKINTÉS

A dolgozat Nemes Nagy Ágnes költészetének egyfajta dialogikus olvasatát kísérlete meg létrehozni és rendszerezni. Két súlypontja a vers-korpusz mint találkozástörténet bemutatása Martin Buber gondolatrendszere alapján, és az eddig csak kevesek által vizsgált prózaverseknek az életműben való elhelyezése és értelmezése – ugyanezen történet folytatásaként.

A találkozás létélménye a lírai korpusz két síkján hozza létre a maga történetét: ezt a kettőt neveztem a dolgozatban ontológiai és retorikai dialogicitásnak. Az előbbi a találkozásesemény (mint létélmény) tematizálódásán keresztül formálódik, az utóbbi pedig a szövegek párbeszédekkel alakulásában érhető tetten. Az ontológiai dialogicitás az érett Nemes Nagy-lírában jut el a csúcspontjára (*Éjszakai tölglya*), a retrikai dialogicitás pedig a kései költészetben (*prózaversek*). A két történet (amely valójában egy történet kétféle mintázata) párhuzamosan, egymást átszöve bontakozik ki a versekben, de van egy kitüntetett metszéspontjuk, ahol a két említett „mintázat” egyformán éles és intenzív: ez az *Ekhnáton ciklus*. A kései költészetben a retorikai dialogicitásnak lesz kiemelt szerepe: ahogy halványul a találkozás eseménye, úgy erősödik a rá való emlékezés. Mindkettő a létélmény egy-egy formája.

A disszertáció az irodalmi szövegértelmezés és a perszonalista filozófia lehetséges

kapcsolódási pontjaira reflektál. További vizsgálat tárgya lehetne (túllépve a Nemes Nagy Ágnes-i életmű keretein), hogy milyen összefüggések vannak az objektív tárgyias líra mint poétikai irányzat és a versekben megjelenő dialogikus jelleg között, milyen beszédformákat hoz létre egy-egy életművön belül a szemlélt tárgy mint *Másik*.

A kései költészet prózaverseink világa szintén sokféle további kutatás kiindulópontja lehet. A dolgozatban „alműfajoknak” nevezett szövegvariánsok elemző vizsgálata hozzájárulhat a XX. századi magyar prózavers alakulástörténetének teljesebb feldolgozásához. Az a kérdés, hogy milyen hagyománytörténetek következményeként, folytatójaként jött létre a Nemes Nagy Ágnes-i prózavers sajátos alakzata, a szövegformát meghatározó dialogikus beszédmód líratörténeti, főként nyugatos előzményeinek feltérképezése is ráirányíthatja a figyelmet.

PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK

I. KÖNYV:

1. *Egy találkozás története. Ontológiai dialogicitás Nemes Nagy Ágnes költészetében.* SZTE - Egyetemi Kiadvány, Szeged 2005. (Fiatal Filológusok Füzetei)

II. TANULMÁNY:

2. *Biblikus és keresztény szimbólumok Ottlik Budájában.* = Irodalomtörténeti Közlemények 2000/5-6. 655-659. o.

3. *C. G. Jung: Válasz Jób könyvére.* = Távlatok 2001/4. 636- 645. o.

4. *Kegyelemtan Ottlik Budájában.* = Vigilia 2002/2. 120 -126. o.

5. *Ködlövagok. (Hunyadi Sándor: Családi album; Zsolt Béla: Az igaz szerelem; Nagy Endre: Kockás város; Cholnoky László: Szokatlan vendégség; Lovik Károly: Egy elkésett lovag).* = Műhely 2002/1. 76-82. o.

6. *Ottlik Géza "mégis-regénye".* = Kalligram 2002/7-8. 150-159.

7. *Vég és határ. (Ottlik Géza: Iskola a határon - Nádás Péter: Egy családregény vége).* = Kalligram 2002/10. 65-81. o.

8. Másodközlés: *Vég és határ. (Ottilik Géza: Iskola a határon - Nadas Péter: Egy családregény vége)*. In: *Tanári példaképeink voltak. Hommage a Grezsa Ferenc és Kiss Ferenc.* (Szerk. Madácsy Piroška – Bene Kálmán) Antológia Kiadó 2002. 181-199. o.
9. *A mondhatatlanra nyíló ablak. (Ottilik Géza: Minden megvan)*. = Tiszatáj 2003/4. Diákmelléklet 1-11.o.
10. *Visszaélés a nyelvvel – bolyongás Ottilik városaiban*. In: *Tavaszi Szél 2003*. Konferencia kiadvány ISBN 963-210-376-9 91-94.o.
11. *Pygmalion naplója – kert-történet szőlétrákon. (Kertünk Istennel határos. Gozdu Elek és Weisz Anna levelezése 1906-1915.)* = Műhely 2004/6. 45-50. o.
12. *Az Újhold folyóirat és évkönyv története*. In: *Nouvelles tendances en littérature comparée IV. - Új tendenciák a komparatistikában IV.* (Szerk. Alain Schaffner – Madácsy Piroška – Bene Kálmán) SZTE-JGYTFK – Jules Verne Picardiai Egyetem (Regénykutató Központ), Szeged-Amiens 2004. 241-255. o.
13. „*És lélegeztek mindaketten.*” (*Nemes Nagy Ágnes: Éjszakai tölgyfa*). = Tiszatáj, Diákmelléklet 2005/2. 1-20. o.

III. ELŐADÁS

1. Ottilik Géza „*mégis-regénye*”

SZEMAFOR PhD-Konferencia, Szeged, 2001. november

2. *Az Újhold folyóirat és Évkönyv története*

Szegedi Nemzetközi Komparatistikai Konferencia, Szeged, 2003. április

3. *Visszaélés a nyelvvel – bolyongás Ottilik városaiban*

Tavaszi Szél 2003. (Doktoranduszok Országos Szövetségének Konferenciája)

Sopron, 2003. május